

- гія дослідження, динаміка функціонування : колективна монографія / [за ред. д-ра філ. наук, професора М.К. Дмитренка]. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – С. 71-89.
23. Щербак В. Козацтво і православ'я / В. Козак // Київська старовина. – 1993. – №5. – С. 71-77.
 24. Яворницький Д.І. Україно-руське козацтво перед судом історії / Дмитро Іванович Яворницький // Український історичний журнал. – 1968. – №7.
 25. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д.І. Яворницький. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. – 592 с.

This paper investigates the texts of Cossack songs. It is focused mainly on Cossack character and his understanding the idea of serving God. The peculiarities of Ukrainian national worldview earlier pointed by Ivan Ohiyenko, are clearly reflected in Cossack worldview. The Cossack is perceived as such a social and psychological individual, who incorporates the most significant features of the Ukrainian mentality. Cossack religious devotion is generally based on pre-Christian beliefs. Song lyric is rich in images that carry the remains of the mythological consciousness (horse, hawk, crow, cuckoo, etc.). Cossack character is mostly a mythologized image, which is mainly exaggerated. He is fantastically strong and endowed with supernatural power.

Cossack is the most typical representative of Ukrainian nation. His consciousness is a synthetic combination of pagan thinking and Christian worldview. Since XVI-XVII centuries the national idea has been closely interrelated with religious elements (while fighting for the belief Cossacks fought for the rights of their nation). It should be admitted that church has always remained the only national center. The idea of serving God is inseparably linked with the idea of serving people and has been common for Ukrainian nation.

Key words: folk worldview, Cossack, national idea.

Отримано: 06.02.2017 р.

УДК 811.161.2*367.4:821.161.201/7.08

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ВІДНОСНОГО ЧАСУ В ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ «ВІКОВІ НАШІ РАНИ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються темпоральні словосполучення відносного часу на матеріалі драматичних поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка. Об'єктом дослідження стали словосполучення з семантикою передчасу й післячасу, їх поширення та семантичні групи. Відзначено активність уживання окремих граматичних моделей.

Ключові слова: передчас, післячас, темпоральні словосполучення, синтаксема, граматична модель, відносний час.

*Погине в світі все кохане,
Немов на вітрі легкий пух,
Але навіки позастане
Безсмертна Праця й творчий дух!
Ларіон [8, с.45].*

Небо завжди посилало, посилає й посилатиме на допомогу людству праведників, святих, мучеників, надзвичайно талановитих письменників, духівників, котрі володіють даром розпізнавання духів, даром зцілення душі й тіла, даром сильного, проникливого, могутнього Слова, яке підносить духом, випромінює світло, спопе-

ляє зло, дарує Любов, дає Надію, вселяє Віру. До таких потужних письменців, звісно, належить також Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Усе, що він робив, – лише для людей; усе, що він писав, – для людей; усе його багатоліке наукове, релігійне та художнє творіння – для рідної неньки України, від якої довгий час був так далеко.

Тому вірою: земля, що дала Огієнкові життя, завжди напоювала його душу живильною силою любові й милосердя. А він цей невмирущий український дух, світлу пам'ять серця вплітав у текстове полотно. «Нитка до нитки – біла, чорна, жовта, черлена, зелена, синя... А для ока воно грає» [4, с.35]. Чи цементував у вишуканому, добротному слові, яке могло бути напрочуд різним відповідно до жанру, змісту, теми: чуттєвим, теплим, ніжним, або ж пронизливим, холодним, гнівним, войовничим, або благальним, філософським, драматичним...

Засів сильного, могутнього слова, яке бурлить тугою, зраненим серцем, тривоگو, переживаннями, невимовним болем, а також глибокою вірою, патріотичними почуттями, сподіванням на краще пожинаємо у збірці «Вікові наші рани», що вийшла друком у Вінніпезі 1960 року. Вона об'єднує п'ять драматичних поем: «Невинна кров», «Вескресення України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», поділених на дії, яви, сцени та картини. Звичайно, дуже багато «випробувань і страждань випало пережити українському народові; та, незважаючи на глибокі вікові рани, заподіяні ворогами, свободололюбивий дух українців, їхнє прагнення до волі й незалежності, їхню любов до своєї Батьківщини не вдалося здолати нікому» [12, с.7].

Мета пропонованої статті – описати темпоральні словосполучення відносного часу, зокрема зі значенням передчасу та післячасу в драматичних поемах «Вікові наші рани» Івана Огієнка.

Темпоральність – «загальнограматична міжривнева категорія, яка ґрунтується на семантиці дієвості, вираженій дієсловом, та відбиває внутрішній, зовнішній та співвідносний аспекти тривання дії, граматично інтерпретуючи онтологічний час» [1, с.76].

Часові відношення виражаються в українській мові складною системою приєменникових і безприєменникових словосполучень, серед яких можна виділити три семантико-синтаксичні групи:

- 1) часовий період, за межами якого відбувається дія;
- 2) час, у межах якого реалізується дія;
- 3) часові відрізки, що виступають початковим або кінцевим етапом дії.

Кожна семантико-синтаксична група – це теж своєрідна мікросистема, для членів якої характерні спільні й диференційні ознаки [5, с.34]. Приєменникові словосполучення першої групи розрізняються між собою за ознакою передчасу, післячасу й приблизного часу.

Серед темпоральних словосполучень із значенням передчасу в синтаксичній системі драматичних поем Івана Огієнка на основі проведених спостережень можна виділити дві групи:

- 1) словосполучення передчасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення передчасу, не повністю заповненого дією.

Словосполучення передчасу, повністю заповненого дією, у збірці поем «Вікові наші рани» представлені двома граматичними моделями $V \cdot до \cdot S_g$ (переважає) та $V \cdot по \cdot S_a$ і з варіюванням залежних темпоральних синтаксем, які виступають у приєменниково-відмінкових формах лексичних варіантів іменників часового й нечасового значення, а саме: *вік, віки (вічні), ранок, загин і згин* (у значенні «смерть»), *сконання, могила, смерть, гріб, (двадцять) коліно*. Наприклад:

*За Православіє кохане
Ми будем битися до згону!... [10, с.84];
Одна на світі Україна,
І Віра в ній усім єдина,
І до двадцятого коліна
Це батька заповідь для сина! [10, с.84];
Минуть літа, та не забудем
По віки вічні цього Свята... [10, с.86];
Аж до могили пам'ятати
Обіти мусимо Христові... [10, с.123];
Я говорив би аж до рана,
Й пили б це слово всі навколо!... [10, с.135];
І я кохаю Україну,
Кохаю може більш, як ви, —
Її до віку не покину,
Не пожалію голови!... [10, с.160] та інші.*

Як свідчить ілюстративний матеріал, атрибутивні слова виступають обов'язковим елементом словосполучення лише з субстантивом *коліно*, щоб підкреслити наступність поколінь (таких прикладів у тексті три), а також у непродуктивній граматичній моделі $V \cdot \text{по} \cdot S_a$ з метою підкреслити цінність справжньої, необмеженої в часі любові до Бога, Вітчизни, людей (прикладів теж три, щоправда, атрибутивне слово постпозитивне):

*Тепер воскресне Україна
Велика, сильна, непоборна,
І до двадцятого коліна
Ця дія буде яснозорна!
Минуть літа, та не забудем
По віки вічні цього Свята, —
Життя народові здобудем,
Її воскресне Матінка розп'ята!... [10, с. 87].*

До групи словосполучень із значенням передчасу, не повністю заповненого дією, належать синтаксичні одиниці-конструкції, які мають семантику головних вербальних компонентів незавершеної дії, крім одного випадку. Ці словосполучення виражені такими граматичними моделями, як $V \cdot \text{до} \cdot S_a, V \cdot \text{перед} \cdot S_p, V \cdot \text{під} \cdot S_a$, які в тексті поем трапляються рідко. Наприклад: *Просім Владика Теофана, — Її Єпископ буде ще до рана!* [10, с.62]; *До революції працював, як кооператор, тепер без праці* [10, с.147]; *...ці Збори були раніше, ще перед Успінням* [10, с.53]; *Битим камінним гостинцем тихо суне до Холма під Другу Пречисту невелика проща з 10-15 осіб різного люду, старих і малих* [10, с.11]; *І тихо тане нічка люба на Святій Даниловій Горі під Другу Пречисту* [10, с.30]; *Минула свята ніч під Пречисту* [10, с.35] та інші.

Варто наголосити, що словосполучення з прийменником *перед* позначає не безпосередній, але все ж таки близький передчас. Натомість словосполучення з прийменником *до* виражає дію, що може реалізуватися в будь-який момент до часового періоду, названого залежним словом [7, с.99]. Словосполучення з прийменником *під* передає ближче значення передчасу, ніж із прийменником *перед*.

Як зазначає З.І. Іваненко, найширшу сферу вживання в українській мові має синтаксична конструкція з прийменником *перед* [5, с.34; 6, с.54] і вужчі

можливості – конструкція з прийменником **до** [5, с.35]. Однак Р.А. Куцова вказує на їх домінуючість і майже однакове використання в сучасній українській літературній мові [9, с.10].

Розглянемо словосполучення зі значенням післячасу в синтаксичній системі драматичних поем Івана Огієнка. Після ґрунтовного вивчення тексту ми виділяємо такі дві групи:

- 1) словосполучення з семантикою післячасу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією.

У досліджуваних поемах для вираження часової наступності, що повністю заповнена дією, функціонують дві граматичні моделі: $V \cdot \text{від} \cdot S_g$ та $V \cdot \text{з} \cdot S_g$. Вони передають «початковий момент дії, яка у своєму перебігові цілком заповнює наступний проміжок часу» [7, с.103]. Такі словосполучення мають у своєму складі дієслова недоконаного виду на позначення дії, що протікає в часі, або на позначення безперервного процесу і меншою мірою дієслова доконаного виду. Наприклад:

*Одна в нас Віра чоловіку –
Те Православ'є Св'яте:
Воно між нами споконвіку
Ще від Апостолів цвіте [10, с.57];*

*Міцнить нас славная надія,
Що маєм скелю за основу:
**Ще від Апостола Андрія
Понесли Віру ми Христову!** [10, с.58];*

*Ісус Христос нам дав Науку,
Вона в нас **сіється від віку**... [10, с.67];*

*Воєйков, стольник Монастирського Приказу (Міністерства), немудрий
государів слуга, що з 1701-го року **відає** землями, лісами... [10, с.91];*

*В нас Церква з віку самостійна
І незалежна від Росії... [10, с.201];*

*Душа моя й серце **співають** в покорі
Молитви Тобі **від світання**:*

*Спинив Ти мої всі терпіння суворі,
Утишив пекельні страждання! [10, с.266] та інші.*

У синтаксичній структурі поем спостерігаємо також паралельне вживання аналізованих словосполучень, щоправда, лише з лексемою **вік**, як-от: *Лицарська честь у нас **від віку**... [10, с.174] // І скільки з **віку** світ ми **знаєм**,
Постільки здавна Бог існує... [10, с.241].*

Зауважимо, що з назвами умовних часових відрізків та загальних часових понять уживаються атрибутивні слова – вказівні займенники, наприклад:

*... і з **того часу** він (Звихнений) утратив свій спокій, і скрізь шукає кохану дитину... [10, с.33];*

*Князі кували коромоли
Давно тому, як мали волю, –
Ми з **тих ще пір** не проходили,
Й **гриземось** люто на недолю... [10, с.206].*

Словосполучення з прийменником **від** ($V \cdot \text{від} \cdot S_g$) виступає факультативним варіантом основного словосполучення – $V \cdot \text{з} \cdot S_g$. Названі словосполучення виступають і компонентами складних утворень, які ми знайшли в тексті:

Єдине сонечко нам сяє,
Єдина й Віра в Україні, —
Народ наш в Вірі змін **не** знає
Від Володимира й донині [10, с.58];

Усе працює, як в машині,
І чудо з чуд найменший твір, —
Та з віку **вічного й донині**
Цих чуд не схопить людський зір... [10, с.246].

Словосполучення зі значенням післячасу, не повністю заповненого дією, поділяються відповідно до граматичних і лексичних моделей темпоральних синтаксем у їх складі на три групи:

- 1) словосполучення неточного післячасу;
- 2) словосполучення точного післячасу;
- 3) словосполучення приблизного післячасу.

Неточний післячас у драматичних поемах Івана Огієнка репрезентований лише словосполученням $V \cdot \text{по} \cdot S_p$, що виражає загальний план наступності дії щодо часового орієнтира. Прийменник **по** поєднується найбільшою мірою з іменниками нечасової семантики (унія, умова, війна, операція, гроза, смерть, мука, горе, молитва, наука, мовчанка, відхід, вихід) і зрідка — з іменниками часової семантики (зима, ніч, північ (у значенні «опівніч»). Наприклад:

Ото як **по** *грозі* **буває** —
Засяє сонечко ясне... [10, с.128];

По його (Ляхоти) *відході* **запановує** гнітюча тиша... [10, с.169];

Я ж вірю глибоко: *настане*
Від мук і болів *воскресіння*,
Й *блаженство* **вернеться** *чекане*,
Як **по** *зимі* **пора** *весіння!* [10, с.229];

Я чую: *он* **лине** **по** *ночі* *Світання*,
І *змученому* **допоможе!**... [10, с.256];

От *знову* **побачу** *я* *Зорі*,
І *питиму* *вонні* *проміння*,
Й *по* *муках* *тяжких* *та* *по* *горі*
Запахне *мені* *ніч* *весіння!* [10, с.266];

По *теплих* *Молитвах* *й* *науці*
У *душу* *мені* *Бог* **злітає**,
Й *я* *чую*: *Його* *Святі* *Руці*
Несуть *мені* *щастя* **безкрає!**... [10, с.267] та інші.

У синтаксичній системі поем трапляються темпоральні словосполучення, де прийменник **по** вживається ще з особовим і вказівним займенниками:

Не *все* *на* *світі* *темні* *ночі*, —
По *них* **приходять** *дні* *промінні*,
І *бачу*, — *світять* *Божі* *Очі*
Надією *в* *моїм* *терпінні!* [10, с.231];

А **по** *цьому* *урочисто* **опустився** *на* *коліна* *перед* *упокоєним* *своїм* *улюбленим* *Святителем!*... [10, с.142].

Подібні словосполучення відбивають писемні пам'ятки української мови XVIII ст.: *...а по смерти его осталая вся субста(н)ція в(ъ)ручена нцякимьсь опекунамъ...* [13, с.23]; *... и по смерти нашей, якъ съ жень, такъ и съ дщтей нашихъ, ...не повинень втручатись...* [13, с.25]; *...пасинка ве(л)можности вашой в(ъ) Глуховцѣ не бывало по святахъ и нинци нцть...* [13, с.72]; *А что по сему в(ъ) намцрений вашо(м) состоя(т) будеть, о то(м) мене увцдоми(т)* [13, с.89]. Уживаються вони і в багатьох говірках південно-західного наріччя, зокрема західноподільських. Працюючи над мовою Шевченка, Іван Огієнко теж натрапив на словосполучення післячасу з прийменником **по**: *Що ж діялось по Шведчині; По мові передмова; По мові, по мудрій раді розійшились* [9, с.170-171].

Характерною особливістю темпоральних синтаксем у структурі словосполучень із значенням точного післячасу, не повністю заповненого дією, є те, що вони виражають значення точно визначеного часового проміжку, після якого відбувається дія, і до їхнього складу входять іменники часової семантики.

У текстовому полотні драматичних поем ми знайшли лише одне словосполучення точного післячасу з прийменником **за** ($V \cdot \text{за} \cdot S_g$). Наприклад:

*Співи зберуться за годину,
А ми прийшли знайти розраду...* [10, с.120].

Таке словосполучення малопоширене і в публіцистичному стилі, зовсім не використовується в науковій мові [7, с.108]. Проте властиве говіркам південно-західного наріччя.

Приблизний післячас у драматичних поемах репрезентований словосполученням із прийменником **за** – $V \cdot \text{за} \cdot S_g$. Семантика цих словосполучень визначається семантикою залежних темпоральних синтаксем. Іменники з часовим значенням, на основі яких утворюються синтаксеми часової наступності, виступають загалом із числівниками, а «відтінок приблизності» створюється зміною порядку слів у іменній групі, повторенням числівника» або поєднанням із «підсиловальним словом» *десь* [7, с.109]. Ми знайшли тільки два приклади таких словосполучень. Наприклад:

*У вас усе в найкращім стані,
За тиждень-два, й по всьому буде,
І явно знати вже по рані, –
Таки з вас будуть справжні люди!* [10, с.248];

*Гаразд, Владико, – позбираю
Хористів всіх десь за годину!* [10, с.115].

Дослідження темпоральних словосполучень дозволяє констатувати, що, крім вербальних компонентів, значне навантаження щодо вираження часових відношень несуть також прийменниково-відмінкові форми (синтаксеми).

Простежений нами матеріал у синтаксичній системі драматичних поем «Вікові наші рани» Івана Огієнка дає можливість виділити серед словосполучень відносного часу, що позначають часовий період, за межами якого відбувається дія, прийменникові словосполучення передчасу та післячасу, які протиставляються за ознакою «заповненість – незаповненість» дією часового відрізка. Вони представлені десятима граматичними моделями. Найбільш продуктивними серед них є словосполучення з прийменником **до** ($V \cdot \text{до} \cdot S_g$ – передчас, повністю заповнений дією) та з прийменниками **від** і **з** ($V \cdot \text{від} \cdot S_g, V_g \cdot \text{з} \cdot S_g$ – післячас, повністю заповнений дією). До непродуктивних належать словосполучення з семантикою точного й приблизного післячасу.

Загалом категорія часу, що є однією з головних у процесі відображення свідомістю об'єктивної дійсності, допомагає людині активізувати процес пізнання внаслідок з'ясування причинно-наслідкових зв'язків [2, с.113].

Огієнкові драматичні поеми, написані словом, відлитим «у тиглі сенсу й часу» [3, с.45], є цьому яскравим підтвердженням. Вони повністю захоплюють нашу увагу, змушують співпереживати, зміцнюють духом, надихають на подвиги, героїчні вчинки, володіють магією вічності й пророцтва:

*Я вірю глибоко – настане
Щаслива доля Україні,
І все святе, і все кохане
Йй усміхається вже й нині!* [10, с.98].

Список використаних джерел:

1. Барчук В.М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект / В.М. Барчук // Мовознавство. – 2011. – №6. – С. 64-76.
2. Васейко Ю. Вираження часових відношень у говірках Волинської області / Ю. Васейко // Українські і польські говірки пограниччя / ред. Ф. Чижевський, Г. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2001. – С. 113-118.
3. Дочинець М. Книга надиху. Уроки світу, Неба і людей / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Видавництво «Карпатська вежа», 2015. – 246 с.
4. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів святящих / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2015. – 184 с.
5. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу / З.І. Іваненко // Українська мова і література в школі. – 1976. – №1. – С. 33-40.
6. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : посібник для студентів-філологів / З.І. Іваненко. – Чернівці, 1969. – Ч. I. – 69 с.
7. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
8. Лларіон. Народження людини: філософська містерія в п'яти діях / Іларіон. – Вінніпег : Видавництво «Наша культура», 1948. – 124 с.
9. Куцова Р.А. Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Р.А. Куцова. – Харків, 1997. – 22 с.
10. Митрополит Іларіон. Вікові наші рани : драматичні поеми / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1960. – 272 с.
11. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1961. – 257 с.
12. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона).
13. Приватні листи XVIII ст.: пам'ятки української мови / підгот. В.А. Передрієнко. – К. : Наукова думка, 1987. – 167 с.

The article deals with the temporal word-combinations of relative time on material of dramatic poems «Our age-old wounds» by Ivan Ohienko. Word-combinations with semantics of pre-time and after-time, their distribution and semantic groups became a research object. Activity of application of separate grammatical models is marked.

Key words: pre-time, after-time, temporal word-combinations, syntax unit, grammatical model, relative time.

Отримано: 23.02.2017 р.